

bari orta təhsilə keçidlə əlaqədar 1965-ci ildə kəndli gənclərin təhsilinin səmərəli təşkili yollarını göstərmiş bu məsələnin əhəmiyyətini (şərh «etmişdir»). Beynəlxalq aləmdə isə YUNESKO xətti ilə bu problemin üzrə əhəmiyyətli çıxışlar etmişdir. Bu cəhətdən onun İngilis dilində «Yaşların təhsilində ciddi münasibət» («Efiopiya kəbəkəri», 1961), «Afrika ölkələrinin təhsil nazirlərinin konfransındakı məruzəsi» (Kürer YUNESKO, 1962, №6, rus, ingilis, ispan, fransız, alman, ərəb, yapon dillərində) və digər materiallar qeyd etmişdir. M. Mehdizadə milli, regional dərəcədə deyil, keçmiş Sovet İttifaqı və dünya miqyasında tanınan, sayılan və fəalliyətli olan pedaqoq-alm, təhsil mütəxəssisi idi. Onun uzaq və yaxın xarici həşriyyatlarında nəşr olunan əsərləri «Azərbaycan təhsil təcrübəsini dünyaya yayırdı. Sağlığında hazırlanmış ölümdən sonra ingilis və fransız dillərində kütləvi tirajla nəşr olunub, xarici ölkələrdə yayılmış «Xalq maarifinin inkişafında Sovet Azərbaycanının təcrübəsi» əsəri bu baxımdan əhəmiyyətli yer tutur.

M. Mehdizadə 1980-ci ildə 77 yaşında maarif naziri vəzi fəsinə fərdi təqəddə çıxdı. Amma ömrünün son gününə, 1984-cü ilin may ayına qədər tədqiqatlarını davam etdirdi. Onun 1982-ci ildə nəşr olunan «Ünvan təhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları» adlı fundamantal monoqrafiyası nəzəri və təcrübə məsələləri özünü şəkli də əlaqələndirən dəyərli əsər kimi pedaqogika elminin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

M. Mehdizadə elmi-pedaqoji və təşkilatçılıq xidmətlərinə görə yüksək qiymətləndirilmişdir. O, 3-9-cu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat, Azərbaycan SSR «KP» XIX XXVIII qurultaylarında MK-ya üzv seçilmişdir. Lenin ordeni (1960), üç dəfə Qizimzi Əmək Bayrağı ordeni (1966, 1971, 1976), «Əmək veteranı» (1981) və digər medallarla, mükafatlarla dəfələrlə mükafatlandırılmış «Krupskaya medalı» ilə (1973) təltif edilmişdir. Ona 1982-ci ildə əməkdar elm xadimi fəxri adı verilmişdir.

M. Mehdizadə şəxsiyyət və kəmi qüdrət ilə deyil, mədəniyyət paketi ilə şöhrətlidir. Onu müasirləri «bənzeri olmayan insan», «Azərbaycan pedaqoji elminin zirvəsi», «təvəllül paketi», müqəddəslik nümunəsi», «ideal sayılan şəxs», «özü böyük məktəb olan insan» adlandırmış, «səf parlaq şəxsiyyət mədəni keyfiyyətlər müəssəməsi saymışlar». Məhz bu ail xidmətləri və keyfiyyətlərinə görə Mehdizadə adı fəxrətlə, itixarla xatırlanır, sevilir və əziz tutulur.

Mehdi Mehdizadə təhsil sistemini elmi idarəetmə məsələlərinə dair

Ramiz Əliyev
ADPU-nun müəllimi

Məlumdur ki, son illərdə respublikamızda bütün sahələrdə olduğu kimi təhsildə də sözün həqiqi mənasında böyük islahat proqramı həyata keçirilir və cəmiyyətdə bas verən köklü dəyişikliklər milli təhsil sistemində də öz əksini tapır. «Təhsil sahəsində islahat proqramı»nda qeyd edilir ki, mövcud təhsil sistemində toplanmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaqla müstəqil Azərbaycan Respublikasının strateji məqsədlərinə həyata keçirməyə qadir olan intellektual potensialı formalaşdıraraq yeni təhsil sisteminin qurulması həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan təhsil sisteminin gətirdikə dünya təhsil sistemində inteqrasiyası, elmi-texniki inqilab, fərdi kompüterlərin tədris prosesinə daxil olması, rəqəmsal təcrübə müasir dövrün tələbatı kimi bir-biri ilə sıx bağlı olan icmər inkişafın 3 amili nin - elm, təhsil və idarəetmənin intensiv yüksəlişini tələb edir.

Təhsil müəssisələrində «təlim-tərbiyə» prosesinin mürəkkəb, çoxparametrlı bir sistem kimi intensiv inkişafı və onun rəqəmsal yaxşılaşdırılması bir sıra amillərlə yanaşı, həm də bu sistemin idarəetmə işini təkmilləşdirməkdən asılıdır. Qeyd olunmalıdır ki, 60-70-ci illərdə təhsil sistemində elmi idarəetmə məsələləri ilə bağlı mütərəqqi əhəmiyyət daşıyan xeyli işlər görülmüş, səmərəli nəticələr əldə edilmişdir.

Akademik Mehdi Mehdizadənin zəngin pedaqoji irsində onun təhsilin idarəetməsinə dair fikirləri bu cəhətdən böyük maraq doğurur. O, (sən nəzəri istersə də əməli olaraq (təbii ki, «vəzifə funksiyasına görə) bu cəhətdə fəal münasibət göstərmişdir. Hələ 1954-cü ildə məktəb inspektoru problemini qaldırmış, vaxlamaları metodik və nəzarət istiqamətinin əsas olaraq nəzərdə tutulmasını irəli sürmüşdür. O, tapşırıq, icra və nəzarət funksiyalarına rəhbərliyin əsas xüsusiyyəti kimi nəzərə alaraq, bu prosesse inzibati-amirlik üslubunun aleyhinə çıxmış, elmi-metodik əsaslarla idarəetməyə üstünlük vermişdir.

Onun Təhsil Nazirliyi arxivində saxlanılan kollegiya iclasları protokollarında əks olunan çıxışları, qərar və göstərişləri, məktəb direktorlarının və b. onun haqqında kitablarda, jurnalarda dərc olunmuş xatirələr M. Mehdizadənin təhsil idarəetməyə aid nəzəri və əməli mövqeyini müəyyənləşdirir.

məyə imkan verir. Əvvəllən, onun bununla əlaqədar şəxsi keyfiyyətləri, əməli nümunələri ön plana çəkilir. Qeyd edilir ki, Mehdi Mehdizadə bir rəhbər (nazir) kimi səbrli, təmkinli, ədalətli, xeyrixah, obyektiv, prinsiplial mövqeli, dərin bilikli, geniş dünyagörüşlü, güclü məntiqi, düzgün qərar verə bilmək qabiliyyəti olan halal bir şəxsiyyət-rəhbər olmuşdur. Bəlkə elə buna görə də əbədiyyətə qovuşmasından 20 ildən artıq bir zaman keçməsinə baxmayaraq onun iş üslubu və şəxsi keyfiyyətləri haqqında tez-tez söhbət açılır, şəxsiyyəti və fəaliyyəti örnək olaraq götürülür.

M.Mehdizadənin təhsili idarəetmə məsələlərinə dair baxışları, fikirləri mükəmməlliyi, elmi-nəzəri və praktik dəyəri ilə öz dövründə yüksək qiymətləndirilmiş, elmi məclislərdə, rəsmi müşavirələrdə təqdir edilmişdir. O, 1976-cı ildə bu problemlə əlaqədar xüsusi araşdırma apararaq təhsili idarəetmənin problem kimi qoyuluşu, mahiyyəti, prinsipləri, üsulları və s. bərasində faydalı bir əsər yazmışdır. Bu əsər elə həmin il rus dilində «Sovetskaya pedağogika» jurnalının 10—cu nömrəsində, «Azərbaycan məktəbi» jurnalının isə (1976) 11 və 12-ci nömrələrində dərc edilmişdir.

Müəllif yaradıcılıq üslubuna (kredosuna) sadıq qalaraq əvvəlcə, ümumiyyətlə «idarəetmə» anlayışının şərhini verir və onun növlərini göstərir. İdarəetməyə nəzəri ədəbiyyatda verilən tərifləri saf-çürük edərək belə bir qənaətə gəlir ki, maarif sisteminin idarəedilməsi dedikdə təşkilati, metodiki, kadr, tərbiyə, plan, maliyyə, təchizat və s. sahələrə dair tədbirlərin məcmusu nəzərdə tutulur. Bu tədbirlərin yerinə yetirilməsi maarif sistemində daxil olan müəssisələrin normal fəaliyyət göstərmələrini və sistemin inkişafını təmin edir. Qeyd edək ki, o zaman «təhsil sistemi» əvəzinə «maarif sistemi» işlənildiyindən M.Mehdizadənin işlətdiyi «maarif» istilahını «təhsil» istilahı kimi başa düşmək lazımdır. Alim idarəetməyə elm kimi yanaşaraq onun elm kimi qavranılmasında mahiyyətə necəliyinə açmağa çalışaraq yazır: «Maarif sistemini idarəetmə elmi dedikdə, biz idarəetmənin məqsəd və məzmununu işaqlandıran və müəyyənləşdirən prinsip və metodların nəzəri əsaslarını nəzərdə tuturuq ki, onlar idarəetmənin səmərəli aparılmasını təmin edir».

M.Mehdizadə maarif sistemini idarəetmənin prinsiplərini müəyyənləşdirir və öz dövrünün siyasi-ideoloji tələblərinə müvafiq olaraq əsas prinsip kimi elmi idarəetmədə partiyanın siyasi işlər və əmək sahələri üzrə rəhbərliyinin vəhdətini nəzərdə tutur. Digər prinsiplər sırasında demokratik mərkəziy-

yət, elmilik, planlaşdırma, uçot və nəzarət prinsiplərini qeyd edir. Göründüyü kimi, kommunist partiyanın demokratik mərkəziyyət prinsipi demokratikliyi, humanist yanaşmanı, müstəqil yaradıcı yanaşmanı prinsip kimi elmi cəhətdən əsaslandırılmaya imkan vermirdi. Çünki demokratik mərkəziyyət prinsipinin tələbinə görə mərkəzi simanın – başçının, partiyanın, baş qərargah qərarının icrası yuxarıdan aşağıyadək məcburi idi. Məhz elə bu prinsip fəaliyyətdə şablonçuluğu, diktatorluğu, məcburiyyəti meydana gətirdiyindən, sərbəst, yaradıcı düşüncəyə və fəaliyyətə, idarəetməyə imkan vermirdi. Lakin elmilik, planlaşdırma, uçot və nəzarət kimi prinsiplər mühüm əhəmiyyət daşıyır, bu gün də öz aktuallığı ilə seçilir.*

M.Mehdizadə elmilik prinsipinin əsasını maarifin idarəedilməsi üçün qərar və tədbirlərin qəbul edilməsində elmi qanunauyğunluğa arxalanmaqda görür. Ona görə də yazır ki, elmilik prinsipi maarif sisteminin idarə edilməsində elmi məlumatların, şərait və vəziyyətin hərtərəfli uçotunun zəruriyyətini tələb edir. İşə belə yanaşılmazsa, maarifin idarə edilməsi üçün qəbul olunmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin müsbət nəticəsi ola bilməz.

M.Mehdizadə maarif sistemini optimal idarəetməni sanki elmilik prinsipinin həyata keçirilməsi mexanizmi kimi təqdim edir. Ona görə də qeyd edirik ki, maarif sisteminin idarəetmədə həmin prinsipin tətbiq edilməsi yalnız idarə edilən obyektin hərtərəfli uçotunun xüsusiyyətlərini deyil, həm də başlıca olaraq iqtisadi-riyazi metodların, habelə tez həll edən hesablayıcı və idarəedici texnikanın geniş tətbiq olunması deməkdir.

Alim kollektiv rəhbərliklə təkbəşinə rəhbərliyin əlaqələndirilməsinin təmin edilməsini də idarəetmənin prinsipi kimi qəbul edir və şərhində onun nəzərə alınmasının əhəmiyyətini əsaslandırır.

M.Mehdizadənin idarəetmə metodları ilə əlaqədar fikirləri və təsnifatı böyük maraq doğurur. Alim maarifi idarəetmə metodlarını dörd qrupa bölür: a) normativ sənədlərlə idarəetmə metodları; b) təşkilat-inzibati idarəetmə metodları; v) idarəetmənin pedaqoji metodları; q) idarəetmənin sosioloji-psixoloji metodları.

Alim normativ sənədləri həm işin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası, həm də görülməli işlərin tənzimləyicisi kimi görür. O, təsdiq olunmuş məktəb Nizamnaməsini, tədris planını, hər bir tədris fənni üzrə proqram və dərslikləri, tərbiyə işləri-

nin nümunəvi programını, şagirdlər üçün davranış qaydalarını və s. normativ sənədlər kimi qəbul edərək, onları hər bir təhsil müəssisəsi üçün vacib sayır. Lakin məktəb müvafiq şəraitə – bina, şagird, müəllim kadrları, fənn kabinetləri, əyani vəsait və i.ə. malik olduqdan sonra yuxarıda göstərilən normativ sənədlərə əsaslanaraq, zəruri maliyyə vəsaiti sərf etməklə üzərinə düşən vəzifəni- şagirdlərin təlim-tərbiyə vəzifəsini yerinə yetirə bilər.

Alim təşkilati-inzibati idarəetmə metodları adı altında idarə edilən obyektin bütün elementlərinin məqsədyönlü fəaliyyətinin təmin olunmasını, idarəedilən müəssisədə işlərin fasiləsiz və ahəngdar getməsinə yönəldilən üsul və priyomların məzmununun nəzərdə tutulduğunu qeyd edir.

M.Mehdizadə təşkilati-inzibati idarəetmə metodlarının məzmununu müəyyənləşdirir və buraya idarəetmənin qarşısında duran vəzifələri, onların quruluş prinsiplərini, ştat cədvəlini, zəruri şərait yaradılan və yuxarı təşkilatlar tərəfindən təsdiq olunan müəssisənin fəaliyyəti haqqında əsasnaməni və bu qəbilli sənədləri daxil edir.

Alim təşkilati-inzibati metodlar qrupuna yerlərdə (məktəb, uşaq bağçası və s.) işlə tanışlığı, inspektor yoxlamasını, yerli maarif orqanları nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən və lazımi məsləhət və zəmanət qəbul edən müşavirələr, seminar-müşavirələrini, konfransları, müəllimlər qurultayını, idarəolunan obyektlərin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan, həmçinin yerinə yetirilməsi məcburi xarakter daşıyan və nəticəsi barədə hesabat verilməsi zəruri sayılan müxtəlif yazılı sərəncamların, əmr və qərarların yerlərə göndərilməsini daxil edir. O, idarəetmə metodunun bu qrupuna rəhbər kadrların seçilməsi, tərbiyə edilməsi və yerləşdirilməsi, müəllim kadrları və uşaq müəssisəsi tərbiyəçilərindən düzgün və səmərəli istifadə edilməsi, onların hazırlanması və ixtisasının artırılması, həmçinin maarif təşkilatları və idarələrin maliyyələşdirilməsi və onların planlaşdırılmasını da daxil edir.

Yeni ictimai-siyasi quruluşa və iqtisadi münasibətlərə keçidlə əlaqədar olaraq bu metodlar qrupuna daxil edilən metodların müəyyən hissəsi öz aktuallığını itirsə də, müəyyən hissəsi, əksinə, daha da aktuallaşmışdır.

M.Mehdizadə idarəetmənin pedaqoji metodları sırasında müəyyən metodik tədbirlər vasitəsi ilə subyektin obyektdə təsirinin təmin olunmasına xidmət edən üsul və priyomları nəzərdə tutur. Məsələn, avqust müşairələrini, təlim-tərbiyə məsələlərinə dair qabaqcıl pedaqoji təcrübənin ümumiləşdirilib yayılmasına, bu və ya digər pedaqoji problemlər üzrə görülən iş-

lərin yekunlaşdırılıb qiymətləndirilməsinə həsr olunan müəllimlərin, metodist və elmi işçilərin elmi-praktik konfranslarının keçirilməsi, pedaqoji eksperimentlərin aparılması, disput və müzakirələrin təşkili, müəllim və məktəblərin müvafiq metodik ədəbiyyatla təmin olunması və s.*

İdarəetmənin sosioloji-psixoloji metodlarından bəhs edən alim bu metodlar qrupuna işin gedişinin müzakirəsinə dair iştehsalat müşavirələrini, işçilərin həvəsləndirilməsini və s. daxil edir. İnanıram ki işə rəhbər işçilərin tabe olanlarla apardığı işin əsas metodu kimi səciyyələndirir. Bunlarla yanaşı o, idarəetmə işində məcburiyyət və tənbeh metodlarının da tətbiq olunduğunu bildirir.

M.Mehdizadənin təhsilin idarəedilməsi ilə əlaqədar fikirlərində rəhbər maarif kadrlarına verilən tələblər haqqında irəli sürdüyü nöqtəyi-nəzər maraq doğurur.

Onun ilk tələbi rəhbər kadrların düzgün seçilməsi, yerləşdirilməsi və tərbiyə edilməsi ilə əlaqədardır. Bu tələbin həqiqətən çox böyük əhəmiyyəti vardır. Rəhbər kadr ixtisasını dərinlən bilən, ləyaqətli, metodik ustalığa malik, təcrübəli, təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə seçilən şəxs olarsa, onun rəhbərliyi ilə görülən işlər uğurla nəticələnir. Təəssüf ki, hazırda ölkəmizdə idarəetmənin bu tələbinə riayət edilmir. Ona görə də rəhbər kadrlar işin öhdəsindən gələ bilmir, vəzifəsinə şəxsi qazanc mənbəyi kimi baxır, nəticədə işdən uzaqlaşdırılırlar.

Alim rəhbər işçinin psixoloji qabiliyyətləri ilə diqqəti cəlb etməsini xüsusi keyfiyyət kimi qeyd edir. «Bu, ilk növbədə qayğıkeşlik, müşahidəçilik, təşəbbüskarlıq, qətiyyət, müstəqillik, təmkinlilik kimi insana xas olan ümumi xarakter əlamətlərdən ibarətdir».

Göründüyü kimi M.Mehdizadə təhsilin idarəedilməsində gərəklili olan prinsip və metodlarla, vasitələrlə kifayətlənmir, rəhbər kadrların insani keyfiyyətlər daşıyıcısı kimi də seçilməsini, bundan sonra həmin prinsip və metodlara bələdliyi şərtini irəli sürür.

Beləliklə, qeyd edilənləri belə ümumiləşdirə bilərik ki, Mehdi Mehdizadə təhsilin idarəedilməsinə elmi və metodik baxımdan yanaşaraq, onun nəzəri-konseptual mahiyyətini açmış və məzmununu şərh etmişdir. Diqqəti cəlb edən cəhət budur ki, o, təhsilin uğurlarını onun düzgün elmi əsaslarla idarə edilməsində görür. Bu nəticə bu gün də çox aktualdır.

* * *